

BELGELERİN IŞIĞI ALTINDA
ZİYA GÖKALP'IN SON SAATLERİ
VE
ATATÜRK'ÜN YAKIN İLGİSİ

Dr. MEHMET ÖNDER

Büyük Türkçü ve fikir adamı Ziya Gökalp, bir süredenberi hazırlamakta olduğu “Türk Medeniyeti Tarihi” adlı eserini tamamlamağa çalışıyordu. Yorgundu. Üstelik sekiz aydanberi, önce İstanbul-Nişantaşında, sonra doktorların tavsiyesi üzerine taşındığı Büyükaada’daki bir evde tedavi görüyordu. Midesinden, böbrek ağrılarından şikâyet ediyor, ağrıları giderek artınca, konuşmakta güçlük çekiyordu. Doktoru Âkil Muhtar (Özden)’in tavsiye ve ısrarı ile 14 Ekim 1924 günü Beyoğlu’ndaki Fransız Hastahanesine kaldırılmıştı. Hatıralarında Dr. Âkil Muhtar şöyle diyordu:¹

(Eylül ayının sonlarında bir gün kendisine ateş geldi. Beni telgrafla çağırdılar. Muayenemde, iki bacağında büyük bir zafiyet meydana geldiğini gördüm. Asıl mühim nokta dimağındaki değişmelerin çoğalmasıydı. Pek güçlükle konuşabiliyordu. Hastahaneye gitmesini tavsiye ettim. Doktor Abravaya da aynı tavsiyede bulunmuştu. Lâkin kendisi de, eşi de kabul etmediler. O zaman Ziya Gökalp’ın her işine yalnız dostu Cafer Bey bakardı. Bir karyola buldu. Evinde tedavi ettik. On gün sonra bir iyilik görülür gibi oldu, ateşi düştü. Fakat yeniden fenalaştı. Mutlaka hastahaneye naklini tavsiye ettim. Hastalığın bu seyri bize, daha ziyade ansefalit (beyin iltihabı) olduğunu gösteriyordu. Bunun üzerine Gökalp’ı, Fransız Hastahanesine naklettik..)

14 Ekim 1924 Salı günü Fransız Hastahanesine kaldırılan Ziya Gökalp’a hemen bir konsültasyon yapılmış, kesin olarak ansefalit teşhisi konmuştu. Hastalığın tedavisi ve Gökalp’ın sağlığına kavuşması hemen hemen imkânsızdı. Hasta giderek ağırlaşıyordu. Ziya Gökalp’ın rahatsızlığından basın ancak 20 Ekim 1924 te haberdar olmuştu². Cumhurbaşkanı Umumi Kâtibi (Genel Sekreteri) Tevfik (Bıyıklıoğlu), haberi, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)’ya duyurmuş, Atatürk büyük bir üzüntü içinde hemen Türk Ocakları Merkez Heyeti Reisi Hamdullah

¹ Kâzım Nami Duru, Ziya Gökalp, s. 37, İstanbul, 1949.

² Şevket Beysanoğlu, Ziya Gökalp İçin Yazılanlar-Söylenenler, c. 1, s. 2-14, Ankara, 1964.

Suphi (Tanrıöver)i bulmasını emretmişti. Birkaç saat içinde Köşk'e gelen Hamdullah Suphi'ye Atatürk: (— *Ziya Gökalp'in rahatsızlığını şimdi öğrendim. Çok müteessirim. Bir an önce sağlığına kavuşması için ne lâzım geliyorsa yapılınsın. Gerekliyorsa tedavisi için Avrupaya gönderelim. Masraflarını bizzat ben karşılayacağım. Lütfen geçmiş olsun dileklerimi kendisine ulaştırınız. Ben de ayrıca telgraf göndereceğim*) demiştir. Hamdullah Suphi hemen o gün saat 15 te Ziya Gökalp'a şu telgrafi çekmiştir.³

Ankara: 21.10.1340 (1924) Sa: 15

İstanbulda Fransız Hastahanesinde Ziya Gökalp Beyefendiye

Reisicumhur Hazretleri rahatsızlığınıza geç muttali olmaktan mütevellid teessürlerini size ifade etmemi bana emrettiler. Süratle iade-i âfiyet bulmanız için her ne mümkünse yapılmasının temini hususunda şahsen izam-ı alâkayı gösterdiler. Bu vesile ile hemen Türk Milleti için o kadar aziz bir kıymeti olan sıhhatiniz hususunda en halisane temenniyatını tekrar ediyorlar efendim.

Türk Ocakları Merkez Heyeti

Reisi

Hamdullah Suphi

Hamdullah Suphi'nin telgrafi Ziya Gökalp'a ulaştıktan birkaç saat sonra, Atatürk'ün telgrafi da gelmişti. Aslı, bugün Cumhurbaşkanlığı Köşkü Atatürk Arşivinde bulunan telgraf şöyledir:⁴

Ankara: 21.10.1340 (1924) Sa: 17

İstanbul-Beyoğlunda Fransız Hastahanesinde Türk Mütefekkir-i Muhteremi Ziya Gökalp Beyefendiye

Rahatsızlığınızdandan çok teessürle haberdar oldum. Sıhhat ve afiyetiniz haberine memleketçe intizar olunmaktadır. Süratle iade-i âfiyetiniz için Avrupa'da tedavinize ihtiyaç varsa icabeden herşeyin tahsisini tekeffül ediyorum. Sıhhatiniz ve tedaviniz hakkında iş'arımızı bekler, en muhabbetkâr selâmlarımı beyan ederim efendim.

Reisicumhur

Gazi Mustafa Kemal

³ Cumhurbaşkanlığı Köşkü, Atatürk Arşivi, Dolap: 49, Dosya: F. 21-5.

⁴ Aynı Arşiv, D. 49, F-21.

Fransız Hastahanesinin ikinci katındaki 38 numaralı odada yatan Ziya Gökalp hafifçe yatağından doğrularak yastığa dayanmıştır. Başında eşi Vecihe Hanım, kardeşi Yarbay Nihat (Gökalp), Ziya Gökalp'ın yakın dostu olan Müderris (profesör) Halim Sabit ve Doktor M. Zekeriya Bey'ler var. Atatürk'ün telgrafını Gökalp'a Halim Sabit tane tane ve yüksek sesle okumuştur. Ziya Gökalp'ın gözlerine bir canlılık, yüzüne memnun olduğunu gösteren tatlı bir tebessüm gelmişti. Halim Sabit telgrafi bir daha okuyunca Gökalp birşeyler söylemek istemiş, dudaklarını kıpırdatmıştı. Kâğıt kalem istediğini belli edince Halim Sabit cebinden defterini çıkardı. Anlaşılır bir sesle, zaman zaman duraklayarak şu cümleleri yazdırmıştı: (*Paşa hazretlerine lütfen teşekkürlerimi yazınız. Beni bu haldeyken hatırladığı için minnettarım. Gazi Paşa ve Lâtiye Hanıma ithafen yazdığım Türk Medeniyeti Tarihi kitabımın basıldığını göremeden ölüyorum... Çocuklarıma babalık vazifemi lâyük-ı vehile yapamadım... Onları Milletime ve Halâskârıma bırakıyorum..*). Sözlerinin burasında gözleri dolmuş, kelimeler boğazında düğümlenmişti. Artık konuşamıyordu. Halim Sabit Bey: (*— Biz Gaziye sizin namınıza cevap yazacağız. Kendinizi üzmeiniz*) diyerek rahatlamasını sağlamıştı.

Ertesi gün Halim Sabit ve M. Zekeriya imzası ile Atatürk'e şu telgraf gönderilmişti:⁵

İstanbul: 22.10.1340 (1924) Sa: 17

Ankarada Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Ölüm yatağında bulunan Ziya Gökalp Beye istifsar-ı devletlerini okuduk. Çok mütehassis oldu. İçinde minnet okunan ve günlerdenberi gülmeyen gözlerinde bir minnet şulesi parıladı. Bize aynen şu cümleleri imlâ etti: Teşekkürlerimi yazınız. Ölürken beni hatırladığı için minnettarım. Gazi Paşa ve Lâtiye Hanıma ithafen yazdığım Türk Medeniyeti Tarihi eserimi bastıramadan ölüyorum. Çocuklarıma babalık vazifemi yapamadım. Onları Milletime ve Halâskârımıza bırakıyorum, dedi ve sözünü bitiremedi. O dakikadanberi muntazam söz söyleyemediği için son vasiyeti hükmünde olan bu ifadesini, hakkında gösterilen samimî alâkadan cesaret alarak Halâskârımıza arzı vicdan borcu bildik. Kendisi ümitsiz hastadır. Ailesi fakr içinde perişandır. Memleketin büyük bir dahisinin yokluk içinde hayata veda ederken kendisine milletin borçlu olduğu son vazifeyi ifa hususunda delâlet ve sahabet-i devletlerini istirham ederiz efendim.

Halim Sabit M. Zekeriya

⁵ Aynı Arşiv, D. 49, F-14.

Atatürk, telgrafi aldıktan sonra, Başkâtibi Tevfik (Bıyıklıoğlu)na, hastalığın seyri hakkında sık sık bilgi verilmesini emretmiştir. Tevfik (Bıyıklıoğlu), İstanbul Vali Vekili Hüsnü Beyden telgrafla aldığı bilgileri, Atatürk'e aktarmıştır. Bu telgraflardan biri de şöyledir:⁶

İstanbul: 24.10.1340 (1924). Saat: 21

Gayet Aceledir

Ankara-Riyaseticumhur Başkâtibi Tevfik Beyefendiye

Ziya Beyefendinin şu dakikada ahval-i sıhhiyesi vehametini muhafaza ediyor. Etrafindakileri tanımadığı, kalbin mukavemetine rağmen hastalığın seyrini takip eylediği nöbetçi tabibin ifadesi üzerine arz olunur.

*İstanbul Vali Vekili
Hüsnü*

Ziya Gökalp'ın hastahaneye kaldırılışı, hastalığın giderek artması basında geniş yankılar uyandırmıştı. Bütün yurttaki gençler ve aydınlar gazeteleri elden ele dolaştırıyor, hastahaneye “geçmiş olsun” telgrafları yağdırıyorlardı. 23 Ekim 1924 tarihli Cumhuriyet gazetesinde, hastalığın, başındanberi Ziya Gökalp'ı tedavi eden Dr. Musa Kâzım'ın ihmali ve bilgisizliğinden dolayı arttığını, eğer zamanında doğru teşhis konmuş olsaydı, hastanın bu duruma düşmeyeceğini iddia eden sert bir yazı yazılmış, doktor suçlanmıştı.⁷ Hastahaneye kaldırıldıktan sonra hastalığı ile Dr. Âkil Muhtar (Özden), Dr. Mazhar Osman (Uzman), Dr. Hakkı Şinasi Paşa, Fransız Dr. M. Gassen yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Ne yazık ki hasta çaresizdir. Ziya Gökalp her saat ölüme yaklaşmaktadır.

Ziya Gökalp'ın rahatsızlığı dolayısıyla Atatürk'ün kendisiyle pek sıkı ilgilendiği haberi önce Ankara'da Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde verilmiş, daha sonra İstanbul gazeteleri yazmağa başlamışlardır. 22 Ekim 1924 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde ilk haber şöyledir:

(..Ziya Gökalp Bey'in hastalığından haberdar olan Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri büyük bir teessür ve teellüm göstermişlerdir. Evvelki gece hususî bir içtima esnasında üstada karşı pek teveccühkârane irade-i kelâmla bir an evvel iade-i sıhhati için lâzım gelen tedavinin derhal ittihazını emir buyurmuşlardır. İlim ve irfânın hâmisî büyük kalpli reis-i muhteremimiz aynı zamanda icap ederse Ziya Gökalp'ın derhal Avrupaya gönderilmesini ve bu husustaki masarifi bizzat deruhte buyuracaklarını

⁶ Aynı Arşiv, D. 49, F-21.

⁷ 23 Ekim 1924 tarihli Cumhuriyet gazetesi.

ilâve etmişlerdir. Aynı zamanda Reısicumhur Hazretleri ve Başvekil Paşa (İsmet İnönü) Hazretleri birer telgrafla iade-i âfiyet temennisinde bulunmuşlardır).

Ziya Gökalp'ın durumunu her gün doktor raporlarına göre veren Anadolu Ajansı ve gazeteler, 24 Ekim 1924 Cuma günü daha bir karamsar rapor yayınlamışlardı. Raporda: (*Hastanın umumî ahvali gittikçe vehamet kesbediyor*) deniyordu. O gün hasta, gece yarısından sonra komaya girmiş, 25 Ekim 1924 Cumartesi günü sabahın saat beşinde ruhunu teslim etmişti. Acı haber bütün gazetelerde iri puntolarla manşet olarak verilmiş, İstanbul Valiliği, İstanbul Belediyesi, Türk Ocağı cenaze töreni hazırlıklarına başlamışlardı.⁸

Ziya Gökalp'ın ölüm haberi ölümünden bir saat sonra İstanbul Vali Vekili Hüsnü tarafından telgrafla Başkâtip Tevfik (Bıyıklıoğlu) na bildirilmiş, o da Atatürk'e duyurmuştu. Haberden çok üzüntü duyan Atatürk ve eşi Lâtife Hanım, İstanbul Valiliği aracılığı ile Ziya Gökalp'ın eşi Vecihe Hanıma aşağıdaki taziyet telgraflarını göndermişlerdir:⁹⁻¹⁰

Ankara: 26.10.1340 (1924). Sa: 17

İstanbul Vilâyeti Vasıtasıyla

Ziya Gökalp Beyin Refikası Hanımefendiye

Muhterem zevciniz Ziya Gökalp Beyin bütün Türk âlemi için pek elîm bir ziya teşkil eden gaybubet-i ebediyyesinden mütevellid hissiyat-ı taziyetkâranemi ve Türk Milletinin samimî teessürat-ı kalbiyesini zat-ı ismetanelerine arzeder, Türk Milleti ve Hükümetinin ailesi hakkındaki hissiyat-ı müşfikanesini temin ederim efendim.

Reısicumhur

Gazi M. Kemal

26.10.1340 (1924)

İstanbul Vilâyeti Vasıtasıyla

Ziya Gökalp Beyin Refikası Hanımefendiye

Türkiyenin ilim âlemi için çok kıymetli bir uzuv olan muhterem zevciniz Ziya Gökalp Beyin ufulünden mütevellid teessür ve hissiyat-ı taziyetkâranemi arz ederim efendim.

Lâtife Gazi M. Kemal

⁸ Ziya Gökalp'ın ölümü ile ilgili geniş bilgi, Şevket Beysanoğlunun yukarıda adı geçen eseri.

⁹ Aynı arşiv, D. 49, F-21-3.

¹⁰ Aynı arşiv, D. 49, F-21-4.

Ziya Gökalp'in eşi Vecihe (Gökalp), Atatürk ve eşinin bu duygulu, kadirbilir başsağlığı telgraflarına aynı gün ayrı ayrı cevap vermiştir. Bu telgraflar şöyledir:¹¹

İstanbul: 26.10.1340 (1924)

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Hayatını millete vakfeden ve bu sebeple onun halâskârı olan Zat-ı Devletlerine dünyada en ziyade hürmet ve muhabbet beslediğine vâkıf olduğum merhum zevcimın elım ziyayı karşısında büyük Türk Milletinin ve onun halâskârı Gazimizin gösterdiği teessür, bu matemli günlerimizde üzgün kalplerimize teselli veren en büyük kuvvet olmuştur.

Bana yaşamak için bugün kuvvet veren yegâne âmil Hükûmet ve Milletimin bu teveccüh ve muhabbetine istinaden bana vedia olarak bıraktığı çocuklarımı Ona lâyük bir şekilde yetiştirebilmektir. Gözyaşları içinde gönderdiğim bu teşekkürümü kabul buyurmanızı rica eder ve arz-ı hürmetler ederim efendim.

Vecihe
Ziya Gökalp'in Refikası

Lâife Gazi M. Kemal Hanımefendi Hazretlerine

Zevcimın ziyayından mütevellid nihayetsiz teessürlerimize iştiraklarınızı bildiren taziyet telgrafınız bizi çok derinden mütehasis ve minnettâr etmiştir. Arz-ı şükran ederim efendim.

Ziya Gökalp'in
Refikası
Vecihe

Atatürk'ün Ziya Gökalp'a, onun ölümünden sonra da ailesine karşı gösterdiği pek yakın ilgi ve şefkat bütün yurtta yankılar uyandırmış, özellikle Türk Ocaklarından Atatürk'e minnet ve şükran telgrafları çekilmiştir. Ziya Gökalp'in doğduğu yer olan Diyarbakır Belediye Başkanı Hüseyin (Uluğ) da Atatürk'e ve eşine ayrı ayrı teşekkür telgrafları göndermiştir. Atatürk'e gönderdiği telgraf şöyledir:¹²

¹¹ Aynı arşiv, D. 49, F-21.

¹² Aynı arşiv, D. 49, F-21-1.

Diyarbakir: 26.10.1340 (1924)

Ankarada Reısicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Türk Milletinin büyük mütefekkeri Ziya Gökalg Beyin zıya-ı ebedisi dolayısıyla ibraz ve ibzal buyurulan asar-ı şefkat-i kıymetteraneye muttali olan memleketimiz halkının bu ulvî şan ve şefkate karşı olan şükran-ı mahsuslarının arzına cür'et eylerim efendim.

*Belediye Reisi
Hüseyin*

Ziya Gökalg için İstanbul'da büyük bir cenaze töreni düzenlenmiş ve törende Atatürk'ü İstanbul Vali Vekili Hüsnu ve Cebelibereket Milletvekili İhsan temsil etmişlerdir.

Bir süre sonra Türkiye Büyük Millet Meclisine yapılan bir teklifle Ziya Gökalg'ın eşi ve çocuklarına maaş bağlanmıştır. Türk Medeniyeti Tarihi adlı eseri de Milli Eğitim Bakanlığınca yayımlanarak Ziya Gökalg'ın vasiyeti yerine getirilmiştir. Mezarı, İstanbul-Dıvanyolu'nda Sultan Mahmud Türbesi bahçesinde dir.

تلغرافنامه

موردده صوره نومردسی

آدرهسی: **انقره ماہیت حیدر پاشا**
انقره ماہیت حیدر پاشا
 نوخیز بیلو اوجا

حیدر پاشا

اتارات نمفنی:

فریبی	فریح نومردسی	کلدوسی وغربدی	آبیر یقینی محل	نابریخی	ساعت	اضعا
انقره	۱۱۹۹۱	۶۶		۱۰/۵۹	۱۰	انقره
نابریخی:	ساعت:	دقیقه:	باز باریخی محل	نابریخی	ساعت	اضعا

پوسته ، تلغرافی و قانون اداروسی
 حکومت تلغرافی اخبار اتدین دوله
 برکرتا مستورات قبولانچون

صیادک ادرسیک شوقه قیودو احوال صیوه سی در حاشیة صحافه ایسیور
 اطرافده کسری طامخار لعل قیودک معادمتو رعنی خند لعلک سیری لوسید ادرسیک
 تویم طینک اخبارسی افضو سیر عصبه ادرسیک

ادوات: ۱۰/۵۹ / ۵۰ / ۱۰ / ۵۹

A	۱۰-۱
D	۶۶
F	21-12

Belge:3 — Ziya Gökalp'ın Sağlık Durumu hakkında İstanbul Vali Vekili Hüsnu Beyin 24 Ekim 1924 tarihli telgrafı.

تلغرافنامه

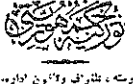
موردده صوره نومردسی

آدرهسی: **هزاره صیا تلغراف اتاترک سیر و انقره سیدر پاشا**
هزاره صیا تلغراف اتاترک سیر و انقره سیدر پاشا
 پاشا تلغراف

A	۱۰-۱
D	۶۶
F	21-3

اتارات نمفنی:

فریبی	فریح نومردسی	کلدوسی وغربدی	آبیر یقینی محل	نابریخی	ساعت	اضعا
انقره	۹۰۴۷	۱۰۶		۱۰/۵۹	۱۰	انقره
نابریخی:	ساعت:	دقیقه:	باز باریخی محل	نابریخی	ساعت	اضعا

پوسته ، تلغرافی و قانون اداروسی
 حکومت تلغرافی اخبار اتدین دوله
 برکرتا مستورات قبولانچون

انقره ۲۶ اکتوبر ۱۹۲۴ صیور غازی تلغراف کار پاشا حق ترید لطفه غازی رولف مار حاجم انقره دوه
 اشتابولره صیا کون الی کولک رتیقین حاجم اتقیه اشیده کی تلغراف اولدر مار و تقویدلری
 بیلدیقلدر . محترم زده کولک صیا کون الی کولک بولتور تورک عالمی انجیر پاشا
 ایلم: بر حیا کی اشکس ایوره غیبوتی اییوره سوره سولر حسیات تلغراف کاریم سولرک
 متلف صیو تا ایزات قلیت سوزات عیصا تلر لیه عصبه اییوره ترولرک لست و معلوقند
 بولر بولرک متقلرک عالمیس عیصده کی حسیات مشفقانه سن ناکینه اییورم انجیم
 رئیس جمهور غازی رولف کار
 ترولرک عالمی انجیر صیور قیودو عیصا اولدر محترم ترولرک صیا کولک الی کولک انقره سیدر پاشا
 و حسیات تلغراف کاریم عصبه اییورم
 لطفه غازی رولف کار

Belge:4 — Atatürk'ün ve Lâtiye Hanımın, Ziya Gökalp'ın Eşi Vecihe hanıma gönderdikleri 26 Ekim 1924 tarihli taziyet telgrafı.

